

LLIBERTAT D'IMPRESSA I ACTUACIÓ DELS JURATS DURANT LA REGÈNCIA D'ESPARTERO (1841-1843)

Jaume Guillaumet

Durant la regència del general Baldomero Espartero (1841-1843), la naixent premsa espanyola va viure una època de plenes garanties constitucionals, amb una aplicació oberta de la Constitució de 1837 que es va acabar girant contra el mateix cap d'Estat. Després de la caiguda de la regent i reina mare Maria Cristina, també coneguda com a reina gobernadora, la regència del duc de la Victòria, heroi liberal de la victòria sobre els carlins, va obrir un període de forta virulència política, accentuada per la divisió interna del partit progressista, que va donar a la premsa un marge amplíssim de llibertat i de protagonisme.

Durant la regència d'Espartero es va produir una conjunció de factors polítics i periodístics que permeten considerar aquests anys com un període clau en la formació de la premsa moderna, segons l'estudi realitzat del cas de Barcelona¹.

Les Corts constituents havien promulgat una llei d'impresses el 22 de març de 1837, segons la qual era el jurat el responsable de veure els delictes de premsa, s'exigia uns dipòsits de garantia per a l'autorització de periòdics, es perfilava la figura de l'editor responsable i s'exigia el lliurament d'un exemplar al cap polític superior de la província o, en tot cas, a l'alcalde, i al promotor fiscal com a dipòsit previ a la circulació dels periòdics.

Altrament, la Constitució de 1837, com a màxim nivell de pacte entre la monarquia i els liberals d'ençà de les Corts de Cadis, havia establert la llibertat d'impresses sense censura prèvia, bé que «amb subjecció a les lleis», de manera que la interpretació d'aquesta quedava al criteri dels governs de torn. Així, no va ser fins a la caiguda de Maria Cristina i el triomf dels progressistes que les garanties constitucionals per a la llibertat d'impresses assoliren el seu ple reconeixement.

¹ GUILLAMET, J. *La formació de la premsa moderna. Periodisme informatiu, polític i cultural a la Barcelona progressista (1840-1843)*. Barcelona, Centre d'investigació de la Comunicació, Generalitat de Catalunya (en premsa).

S'ha considerat que durant la regència d'Espartero la llibertat d'impremta va ser «un dret real i efectiu», en paraules de María Cruz Seoane², ja que poques vegades un governant ha estat tan combatut des de la premsa, potser perquè el mateix regent ni tan sols els llègia, segons assenyala Miguel Morayta³. Josep Pella i Forgas⁴ s'exclamava, quasi quaranta anys més tard, que «pocas veces s'es abusat tant de la libertad d'impremta com en los darrers temps de la regència d'Espartero». Antonio Elorza⁵ confirma en un estudi específic que és un període amb «uno de los grados más considerables de libertad de prensa efectiva en la España contemporánea».

El mateix 1843, però, Jaume Balmes⁶ acceptava i defensava com un valor positiu l'exercici de llibertat de la premsa en un article titulat «Más sobre la situación de España», que obria el segon número de la seva revista *La Sociedad*, el mes d'abril, poc abans de la caiguda del regent. Parlant des d'una posició liberal conservadora, per tant de clara oposició al progressisme del regent, de «la libertad positiva que nos queda después de tantos años de revolución», deia Balmes que aquesta consisteix «en la facultad de desahogarse en quejas e invectivas, de palabra o por escrito».

Seoane assenyala com a única mesura especialment arbitrària d'aquest mandat la prohibició dictada al final mateix de la regència, el juliol de 1843, d'admetre al franquisme ni al correu altres diaris que els afins al govern. No obstant això, el període de la regència registra una clara oscil·lació de l'actitud governamental —ministerial, en el llenguatge polític del l'època— concretada en diverses circulars i ordres.

La reinstauració del jurat es feia reprenent la teoria progressista sobre impremta ja vista durant el trienni liberal. En èpoques anteriors s'havien restringit molt les condicions dels membres dels jurats, atenent els seus nivells de renda, però en tots els casos es va demostrar que els jurats no donaven gaire cobertura als dissenys governamentals, sinó que estaven sotmesos a una certa pressió social.

Els membres del jurat havien de ser contribuents de 500 rals l'any a Madrid, de 400 rals a les capitals de província grans i de 200 rals a la resta de ciutats.

Altrament, els dipòsits de garantia per a l'autorització d'un periòdic establerts per la llei eren molt alts i el nivell de renda que es requeria a l'editor responsable introduïa una selectivitat econòmica que restringia obertament l'accés a la llibertat d'impremta.

Els dipòsits de garantia per a l'autorització dels periòdics, xifrats en quantitats força altes, eren sens dubte l'obstacle més important a l'edició de periòdics. A la ciutat de Madrid, el dipòsit exigít era de 40.000 rals i a les altres poblacions era de 30.000 rals (cas de Barcelona), 20.000 rals i 10.000 rals segons la categoria. Aquestes quantitats són més altes que les vigents des de 1834. Els dipòsits són de la meitat si els periòdics són de periodicitat inferior a la setmanal.

² SEOANE, M.C. *Historia del Periodismo en España. Siglo XIX*. T. 2. Madrid, Alianza Editorial 1980.

³ MORAYTA, M., *Historia General de España*. T. VII. Madrid, 1893-1898.

⁴ PELLA I FORGAS, J. «Periodisme. Estudis històrics del de Catalunya». Suplement de *La Renaixença*. Barcelona, 1879.

⁵ ELORZA, Antonio. «Un vacío legal: periódicos y hojas volantes republicanos (1840-1843)». *Estudios de Información*, 23, juliol-setembre 1972, Madrid.

⁶ BALMES, J. «Más sobre la situación de España», dins *La Sociedad*, Barcelona, abril de 1843.

Així, *Lo Pare Arcàngel*, full volant humorístic en català, confessava el 1841 que el dipòsit que se li requeria per ser autoritzat com a periòdic era de 1.500 rals. La multa que s'imposà a l'impressor de les *Hojas* republicanes d'Abdó Terradas, per sortir com un periòdic sense autorització el juny de 1842, fou de 500 rals en primera instància i de 1.000 rals en segona.

També a l'editor responsable se li requeria acreditar ser contribuent per quantitats variables segons les ciutats: 400 rals a Madrid, 300 rals a les capitals de província gran i 100 a les petites, segons una segona llei «sobre represión de los abusos de la libertad de imprenta» publicada amb data de 17 d'octubre de 1837.

Els límits reals de la llibertat d'impremta eren doncs en l'aplicació d'aquests punts. De fet, era una limitació coherent amb el mateix caràcter restringit del sufragi electoral, tal com assenyala Antonio Elorza en estudiar el cas a Madrid.

Els sectors polítics amb dificultat per complir les exigències econòmiques de la llei miraren d'emascarar els seus periòdics com a simples fulls volants, per estalviar-se el dipòsit de garantia i el nomenament d'un editor responsable.

Tractaren de forçar en aquest sentit l'article de la llei que posa com a condició per ser periòdic l'existència d'un títol específic, i la forma descarada amb què es feia en alguns casos posa en relleu el marge ampli de llibertat política del període, fins a la llei de 9 de juliol de 1842, que establí finalment que l'existència de nom específic no era condició requerida per a la consideració dels periòdics. Aquest problema afectà tant els fulls republicans de Terradas com el periòdic moderat «contrarevolucionari», l'humorístic barceloní *El Papagayo*, que protagonitzà un important conflicte amb el govern.

El «dret real i efectiu» que va tenir la llibertat d'impremta dins d'aquests marges, en tot cas els més amples de totes les èpoques transcorregudes fins al moment, va estar ple d'incidències i ordres diverses. Tot i això, les garanties de la mateixa llei i l'actuació dels jurats varen prevaldre a favor dels periòdics.

L'actuació del govern

En determinat moment, el regent insta els caps polítics a no actuar contra els periòdics hostils (circular de 18 de desembre de 1840) i un any més tard (22 de desembre de 1841) amenaça de suspensió i posa multes als diaris que ataquin la Constitució i dóna ordres als fiscals perquè extremin el zel. Mentrestant, el clima de les relacions entre el Regent i la premsa havia anat escalfant-se. Una ordre de 9 de setembre de 1841 instava els caps polítics a fer observar la llei d'impremta.

Probablement, no era més que la confirmació d'una política de duresa generalitzada setmanes abans. Així, el periòdic polític-satíric moderat *El Cangrejo*, a Madrid, parlava el 9 d'agost de més de 300 denúncies, arran d'una que s'acabava de presentar contra ell mateix. Però al mateix temps es permetia de criticar els promotors fiscals «que no se detienen ante las rechiflas del público, las absoluciones del jurado y de la justicia de nuestra causa», tal com recull Pedro Gómez Aparicio⁷, del qual prenem també altres cites il·lustratives.

⁷ GÓMEZ APARICIO, P. *Historia del Periodismo Español*. T. 1. Madrid, Editora Nacional, 1967.

La reial ordre de 22 de desembre de 1841 es basava en «los escandalosos abusos a que se entrega una parte de la Prensa periódica», per instar, d'acord amb l'article 14 de la llei de 17 d'octubre de 1837, que «se suspenda la circulación de todo periódico, hoja volante o escrito en que se ataque la Constitución política de la Monarquía o se excite a la realización de cualquier otro sistema de Gobierno, procediéndose con igual exactitud a todo lo demás que en aquella disposición se previene».

El 9 de juliol de 1842, després d'una sèrie de conflictes amb periòdics disressats de fulls volants, dicta una llei segons la qual «se entenderá por periódico para los efectos legales todo impreso que se publique en épocas y plazos determinados, con nombre o sin él y no exceda de seis pliegos de impresión de la marca del papel sellado».

El Regent havia arribat a un punt d'enfrontament amb els periòdics no addictes al Govern —que eren la majoria—, que havia decidit emprendre els treballs per a una nova legislació d'impremta. Així, una reial ordre, de data 2 d'octubre de 1842, nomenava una comissió de set membres que hauria de redactar un projecte de llei d'impremta que introduís «las mejoras que la experiencia ha hecho reconocer como necesarias y que reclama el abuso de la Prensa».

La premsa moderada de Madrid va formar el mes d'octubre una coalició de defensa de la llibertat d'impremta concretada en un manifest publicat el dia 31 d'octubre de 1842, amb quatre punts, els dos primers dels quals feien referència a l'objectiu específic de la premsa —com a resposta a la creació de la comissió que preparava una nova llei d'impremta—, el tercer a la defensa de les llibertats individuals establertes per la Constitució i el quart proclamava la seva defensa de no prorrogar la minoria d'edat de la reina.

L'anomenada Coalición Periodística fou proposada pel moderat *El Heraldo* i encapçalada pel progressista anti-Ayacucho *El Eco del Comercio*, i comptà amb una adhesió majoritària de la premsa de Madrid i, de retruc, de la de províncies. *El Católico* de Madrid no va subscriure els punts tercer i quart pel seu caràcter polític, però sí els dos primers de defensa de la llibertat d'impremta.

El Constitucional de Barcelona, tot i que s'hi adheria significativament, posava en relleu l'oportunisme de la premsa moderada i cristina de reclamar contra el Regent la llibertat d'impremta que els governs dels seus partits en èpoques anteriors mai havien aplicat. Entre les adhesions barcelonines, tampoc no hi va faltar *El Republicano*, no suspecte de contrari a la llibertat d'impremta però en canvi antagònic per l'esquerra d'*El Constitucional* i de la premsa governamental o «mercenària».

Després de la revolta de Barcelona de novembre, el 10 de gener una reial ordre autoritzà els governadors a recollir i denunciar tots els escrits contra el govern. Una circular de 24 de maig recomanava als governadors una aplicació més prudent. La regència arribava a la fi.

Pocs dies més tard, l'1 de juliol de 1843, vingué l'acció ja comentada de prohibició del franqueig i del correu per a la premsa no governamental —només n'exceptuava *El Espectador*, *El Patriota*, *El Centinela* i la *Gaceta Oficial*—, que no va arribar a ser vigent ni un mes, a causa de la liquidació de la Regència. Els anys 1844 i 1845 els governs moderats establiren noves legislacions específiques molt més restrictives.

El factor social dels jurats

L'aplicació de la llei de llibertat d'impremta va presentar per al govern la greu dificultat de la fallida de l'instrument jurídic-institucional del jurat, sens dubte l'instrument més progressista de la llei. És evident que la institució del jurat ofereix per principi la garantia d'una actuació judicial independent del Govern i de l'Administració de l'Estat.

Nomenats pels ajuntaments entre contribuents d'un determinat nivell, els membres dels jurats varen pronunciar-se generalment per l'absolució dels periòdics i dels periodistes que varen ser-los denunciats pels fiscals. És significatiu en aquest sentit un comentari publicat per *Guindilla* de Madrid i reproduït per *El Republicano* arran de la denúncia contra l'article de fons d'*El Peninsular* del dia 6 d'octubre de 1842, republicans tots tres periòdics: «Mientras el inepto ministerio se empeña en hacer que desaparezca la libertad de imprenta, los honrados ciudadanos que son llamados por la ley a dar su fallo sobre los supuestos abusos, muéstranse cada día más acreedores a la gratitud nacional».

En un altre cas, el diari *El Constitucional* dona notícia el dia 23 de març de 1842 que el Regent del Regne ha ordenat presentar denúncia contra el diari per un article editorial publicat el mateix mes, on es denunciava el suport del monarca francès Lluís Felip a moviments sediciosos espanyols, tema que ja havia motivat una forta polèmica amb l'òrgan oficial del govern, *El Patriota*.

El diari fa notar que el Regent ha fet presentar la denúncia tot i que el fiscal d'impremta no hi troba motiu. «Ya empezamos a conocer de qué modo se entiende en España la ley y lo que valen las bravatas de independencia nacional», comenta el diari en relació amb Espartero.

El dia 1 d'abril, *El Constitucional* informa que el jurat ha fallat a favor del diari, ja que no ha trobat cap motiu de penalització en l'article esmentat. Precisament, la frase destacada que figura com a subtítol sota el nom d'*El Constitucional* a la portada del diari és el recordatori que els delictes d'impremta a Espanya només poden ser tractats pels jurats.

Un cas singularment significatiu de la independència dels jurats en relació amb el govern es dona a propòsit de la revolta popular de Barcelona del novembre de 1842, que té l'origen, entre altres fets, en l'escorcoll de la redacció d'*El Republicano* i la detenció dels seus redactors per part de les forces del cap polític de la província.

El promotor fiscal Ríos Arche havia denunciat Eduardo Asquerino, director d'*El Peninsular*, diari republicà de Madrid, per un article sobre el bombardeig de l'exèrcit sobre Barcelona. Aquest cas, reportat per Gómez Aparicio, fou un nou motiu d'actuació contra el Govern de la «coalición periodística» i en la vista de la causa Asquerino, que es va defensar personalment, va acusar de «bàrbar», de «tirà» i de «incendiari ferotge» el capità general de Catalunya, Van Halen, com si ho digués el mateix Espartero. En una segona causa oberta subsegüentment, el promotor fiscal va demanar per al periodista la pena de mort, a executar pel mecanisme del «garrote vil». El jurat va absoldre el periodista de totes dues causes.

No obstant, la pressió social sobre els jurats es devia produir en altres ocasions en sentit contrari. Hi ha documentat el cas del diari moderat *La Corona* de Barcelo-

na, que va deixar-se de publicar arran d'haver-se-li format causa per un article sobre l'Ajuntament de Barcelona, publicat el 8 de maig de 1843. En els dies successius el diari va insistir en la necessitat que els membres del jurat no es deixessin dur per pressions en la seva decisió. Finalment la decisió del jurat va ser condemnatòria, tot i haver arribat a una conciliació amb l'alcalde de la ciutat, que havia promogut la demanda.

La impotència d'Espartero

El «dret efectiu i real» com fou exercida la llibertat d'impremta durant la Regència, tot i les limitacions econòmiques ja esmentades, va col·locar Espartero en una situació de progressiva impotència. De fet, un resum molt il·lustratiu de la situació creada queda expressat en el mateix preàmbul de la real ordre de 10 de gener de 1843, que disposa que els caps polítics recullin i denunciïn en el termini de dotze hores els escrits que vulnerin la llei.

Com ha estat assenyalat per diversos autors, Espartero és el primer governant que puja al poder amb el concurs de la premsa i també el primer governant la caiguda del qual és causada en gran part per la premsa. Bé que aquesta explicació ha de ser entesa en els termes de l'acció política de l'època, on els periòdics són òrgans directes d'intervenció política dels partits i grups existents.

El preàmbul esmentat dibuixa clarament la impotència d'Espartero de no obtenir de la premsa i dels periodistes el respecte que requeriria la figura del Rei o, en tot cas, del Regent.

El general apel·la de la mateixa manera al respecte que mereix per aquesta condició com el que podria merèixer com a cap de l'Estat elegit per la nació, com de fet ho fou en la mesura que el seu càrrec de Regent fou votat per les Corts, encara que per poca diferència —153 contra 136— entre els seus partidaris i els que haurien preferit una Regència tripartida que hauria compartit amb els presidents del Congrés de Diputats i del Senat.

Com que va fer ús d'articles i comunicats a la premsa de col·laboradors seus com a actes polítics per fer conèixer les seves posicions en diverses ocasions, ell mateix va esdevenir l'objectiu màxim de la premsa desafecta al govern. La inicial desafecció del mateix Espartero a l'legir la premsa devia desaparèixer aviat.

Resum

La regència d'Espartero (1841-1843) és una època de plenes garanties constitucionals per a la premsa, amb una aplicació oberta de la Constitució de 1837, que es va acabar girant contra el mateix cap d'Estat. En un clima de gran virulència política que va donar a la premsa un marge inusual de llibertat i de protagonisme, la institució dels jurats d'impremta va beneficiar sempre els periodistes. L'article estudia aquesta situació a Barcelona.

Paraules clau: llibertat de premsa, garanties constitucionals

Abstract

Espartero's regency (1841-1843) was a time of full constitutional safeguards for the press, with a wide application of the Constitution of 1837, which eventually turned against the very chief of the state. In a climate of great political virulence which gave to the press an unusual margin of freedom and leadership, the institution of the press juries always acted in benefit of the journalists. This article examines such a situation in the city of Barcelona.

Nota biogràfica

Jaume Guillaumet i Lloveras. Periodista i doctor en Història. Professor de Periodisme de la UAB. Director dels Annals del Periodisme Català del Col·legi de Periodistes de Catalunya. President de la Societat Catalana de Comunicació de l'Institut d'Estudis Catalans.